

Тема 5.

**Формування передумов
ринкової економіки у країнах
європейської цивілізації
(XVI – перша половина
XVII ст.).**

План лекції

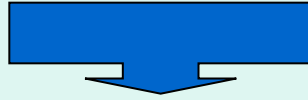
- 1. Вплив великих географічних відкриттів на економічний розвиток Європи.
- 2. Сутність і особливості первісного нагромадження капіталу у провідних країнах світу.
- 3. Теорії раннього та пізнього меркантилізму.
- 4. Економічні ідеї в Україні у 17-18 ст.

1 питання

- Вплив великих географічних відкриттів на економічний розвиток Європи.

Передумови великих географічних відкриттів

ускладнення торгівлі Європи зі Сходом
(захоплення традиційних шляхів турками, арабами, татаро-монголами)

нестача в Західній Європі грошових металів – золота, срібла

формування в Західній Європі абсолютистських монархій,
які потребували величезних витрат

розвиток науки (винахід компасу,
уточнення карт, визнання вчення про кулястість Землі);

успіхи в розвитку техніки,
особливо в суднобудуванні

пошук нових шляхів на схід через океан

1486р. – флотилія Б.Діаса
досягла південного берега Африки

1492р. – Х. Колумб
відкрив Америку

**Великі географічні
відкриття**

1498р. –В. де Гама через Індійський
океан досяг індійського берега

1519-1521 рр. Ф.Магеллан здійснив
першу навколосвітню подорож

Наслідки великих географічних відкриттів

“Революція цін

Ціни зросли у середньому в Європі в 2-2,5 рази
(в Іспанії в 4 рази; в Англії – в 2,5 рази;
у Франції – в 2,3 рази, в Італії та Німеччині – в 2 рази)

Причина

імпорт великої кількості золота й срібла з Америки до Європи при незмінності умов виробництва інших товарів (у XVI ст. кількість золота у Європі збільшилось у 2 рази, срібла – у 3 рази)

Наслідки

знецінення заробітної плати, земельної ренти

Занепад феодальних сеньйорів

Зростання прибутків торгівлі і промисловості

Прискорення процесу початкового накопичення капіталу

2 питання

- Сутність і особливості первісного нагромадження капіталу у провідних країнах світу

Перехід від феодалізму до капіталізму /Європа, 16-17ст./

Особливості

- 1) первісне нагромадженням капіталу /підготовка основних умов для розвитку капіталістичного виробництва/;
- 2) панування у промисловості мануфактури;
- 3) збереження феодального устрою и феодального способу виробництва /окрім Англії й Нідерландів/;
- 4) у Великобританії з початку 18 ст. швидко розвивалася промисловість, сільське господарство та зовнішня торгівля /у цих сферах панувала англійська буржуазія/, формується пролетаріат.

Первісне нагромадження капіталу

історичний процес відокремлення виробника від засобів виробництва; нагромадження ресурсів, перш за все, грошових, у майбутніх капіталістів

методи первісного нагромадження капіталу

позаекономічні

- пограбування колоній, работоргівля, захоплення золотих і срібних скарбів, морське піратство;
- грабежі, шахрайство;
- вигнання селян з землі

економічні

- державні займи та державний борг;
- податкова система, система відкупів;
- протекціонізм – високі імпорتنі мита

Результати первісного
нагромадження капіталу

Засоби виробництва та життєві
засоби перетворюються на капітал

Формування
найманої робочої сили

- формування промислової буржуазії
із середовища лихварів, торговців,
верхівки цехових майстрів;
- диференціація селян;
- перетворення узурпованих
багатств у капітал

- масова експропріація селян (виселення)
і ремісників;
- формування пролетаріату із розорених
селян і ремісників, із членів дружин феодалів

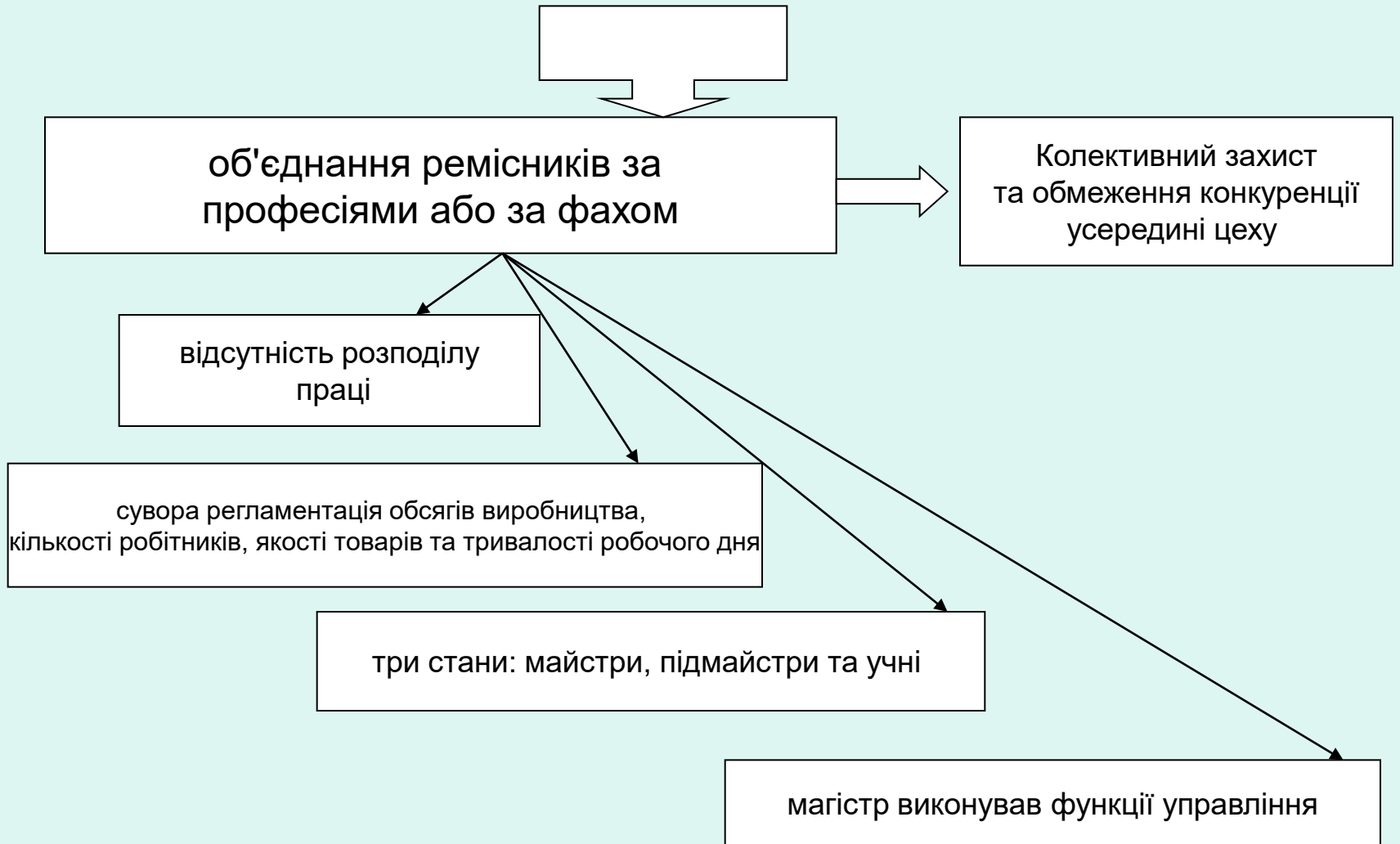
Селяни ставали фермерами, ремісники –
промисловими капіталістами,
феодалі через торгівлю і
лихварство розвивали торговий капітал.

Риси найманого
робітника

юридично вільний

не має засобів
виробництва

Цехи

Гільдія

Об'єднання купців у професійні корпорації

Захист інтересів купців

Регламентация цін,
встановлення еталонів якості
та кількості (вага, довжина)

Будівництво складів
та торгових домів

Передумови мануфактурного виробництва у Європі:

- неспроможність цехової організації виробництва задовольнити зростаючі потреби суспільства;
  - високий рівень собівартості й цін;
  - підрив монопольного положення цехів (непідкорення окремими майстрами цеховому уставу, розширення власного виробництва, збільшення кількості робітників, збільшення тривалості робочого дня).

Мануфактура стає панівною формою суспільної праці (середина 16 ст. - остання третина 18 ст.) в країнах Західної Європи.

Наслідки мануфактурного виробництва:

- різке підвищення продуктивності праці;
- зниження сукупних витрат на одиницю продукції;
- наближення до машинного виробництва;
- поява особистої свободи найманого робітника.

3 питання

- Теорії раннього та пізнього меркантилізму

Історичні умови виникнення меркантилізму

- 1) епоха великих географічних відкриттів;
- 2) первісне нагромадження капіталу;
- 3) зародження мануфактурного виробництва;
- 4) розвиток товарно-грошових відносин, початок формування національних і світових ринків.

Меркантилізм

перша теоретична спроба пояснити суть капіталістичного способу виробництва, вирішував практичні питання прискорення первісного нагромадження капіталу, відображав інтереси торгової буржуазії

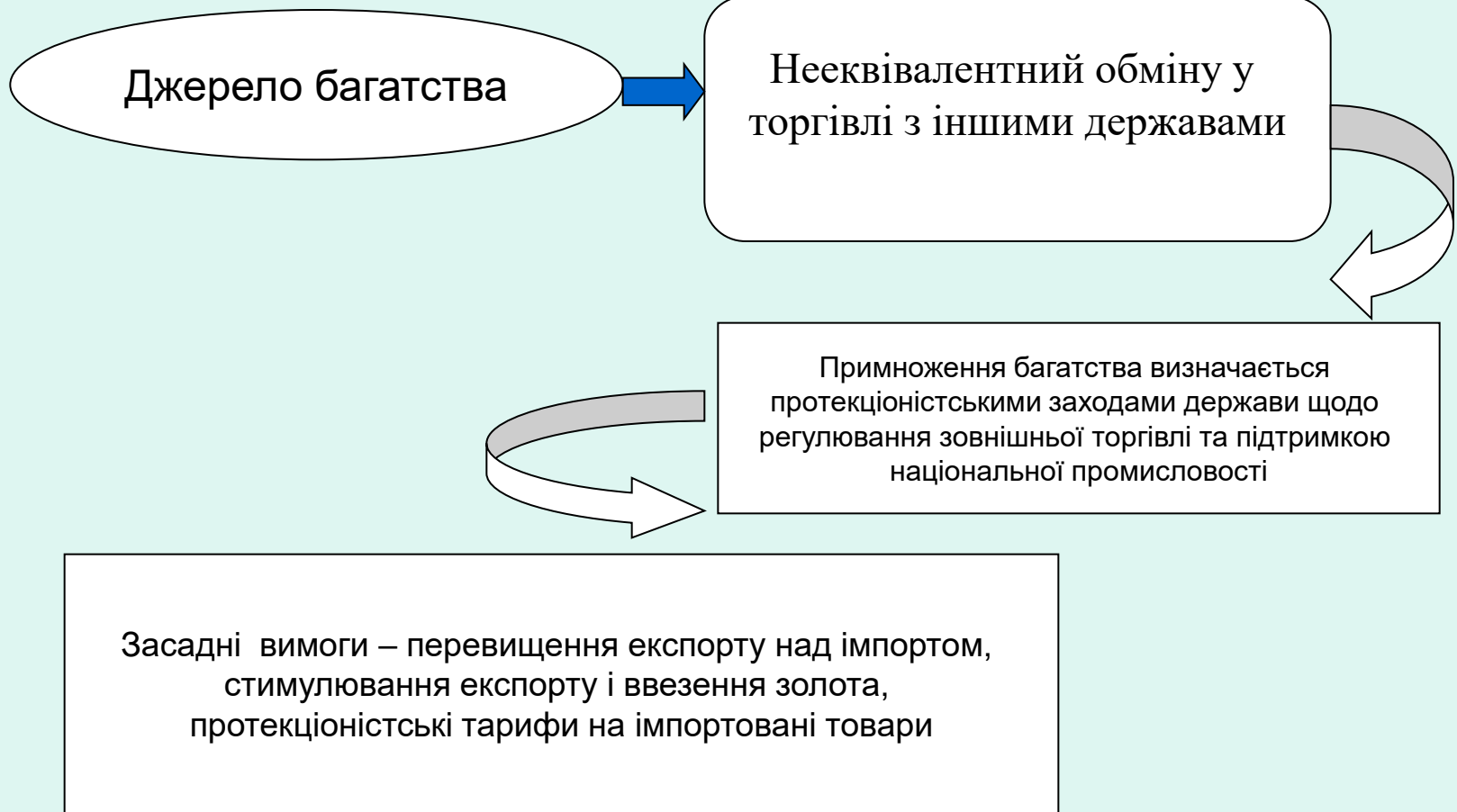
Меркантилізм (італ. – купець, торговець) – напрямок економічної думки, метою дослідження якого були пошуки джерел багатства

Об'єкт дослідження – сфера обігу

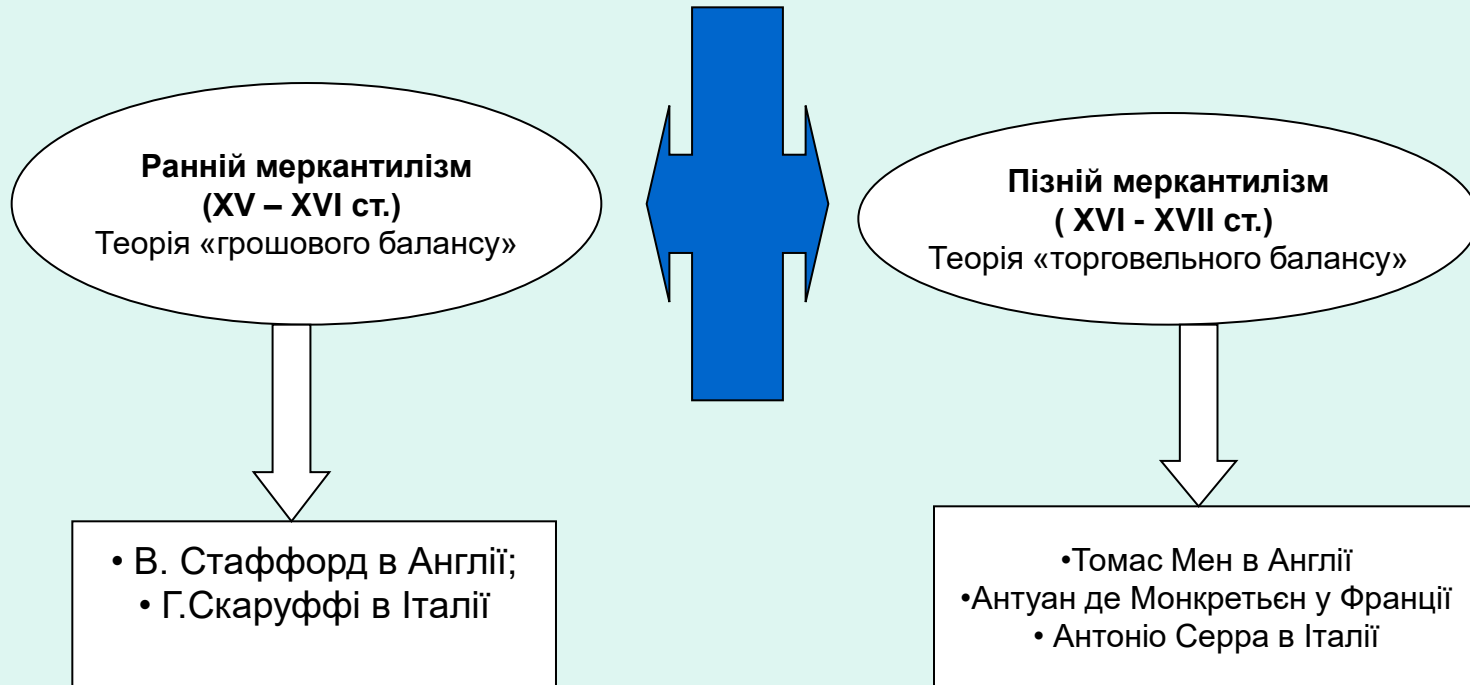
Предмет – рух грошей і товарів між окремими країнами

Прогресивність – орієнтація на розвиток капіталістичної мануфактури

Обмеженість - дослідження лише сфери торгівлі

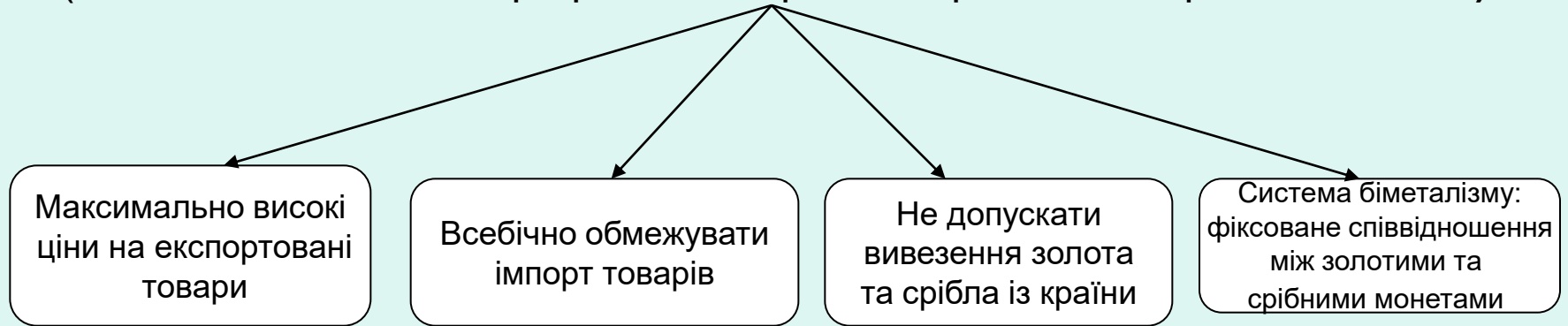
Етапи розвитку меркантилізму

Ранній меркантилізм

(виник до Великих географічних відкриттів і тривав до середини XVI ст.)

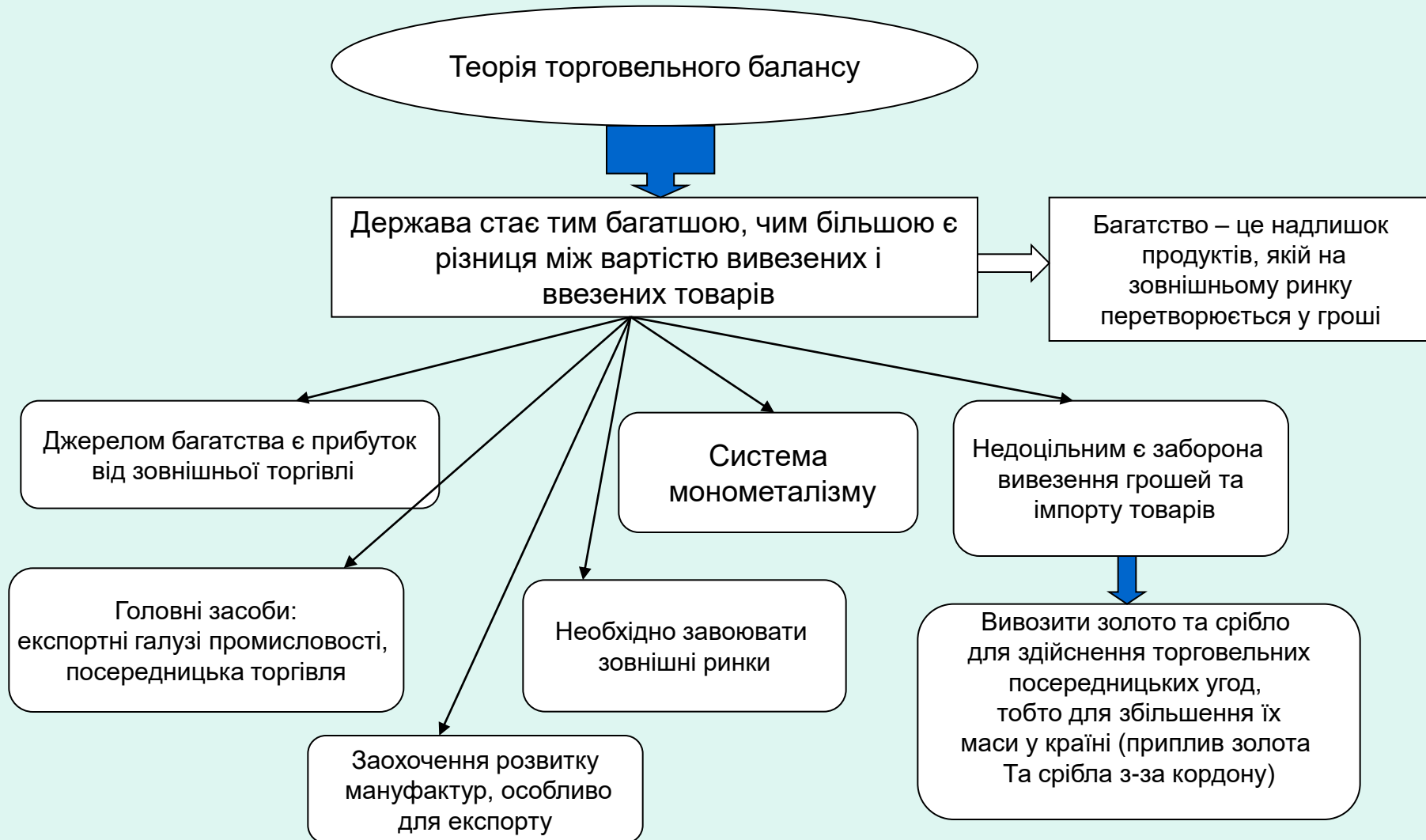
Теорія грошового балансу

1. залучити в країну якомога більше грошей з-за кордону;
2. зберегти гроші в самій цій країні

Багатство – це золото та срібло

Пізній меркантилізм

Вільям Страффорд (1554-1612 рр.). Ранній меркантилізм в Англії

- *Головний твір:* "Критична переказ деяких скарг наших співвітчизників". *Основні ідеї:*
  - 1) висновок, що іноземні купці вивозять за свої товари англійське золото та срібло внаслідок більш високої купівельної спроможності англійської монети в інших країнах;
  - 2) заходи, що сприятимуть зростанню маси грошей в країні: утримання від покупки іноземних товарів; сприяння зростанню грошових скарбів Англії; боротьба з пошкодженням монет.

Бернардо Даванзатті (1529-1606рр.).

- Флорентійський банкір. *Головний твір*: "Читання про монету". Розглядає проблеми грошового обігу.
- *Основні ідеї*:
  - 1) введення безмитної чеканки монет і обігу зливків золота й срібла;
  - 2) дотримання умови наявності в обігу достатньої кількості грошей;
  - 3) ведення боротьби з фальшивомонетниками.

Пізній меркантилізм – Томас Мен (1571-1641 рр.).

- Англійський купець, один із директорів Ост-Індської торгової компанії. *Головний твір:* "Багатство Англії у зовнішній торгівлі, або Баланс нашої зовнішньої торгівлі як регулятор нашого багатства".
- *Основні ідеї:* 1) розглядаючи потоки товарів у зовнішній торгівлі, приходять до висновку, що остання може служити джерелом багатства лише за умови, коли грошова виручка від проданих товарів буде переважати суму грошей, витрачену на придбання товарів із-за кордону; 2) для виконання даної умови держава повинна прагнути до виготовлення якомога більшої маси власних товарів; знижувати вартість транспортування експортних товарів; здійснювати ряд заходів на підтримку ремісництва; встановлювати мито на імпорт і забезпечити безмитний експорт; заборонити колоніям торгівлю з іншими країнами, крім метрополій; враховувати попит сусідніх держав; 3) вважав, що слушно вивозити гроші: "Зростання ввозу товарів за допомогою готівкових грошей, врешті-решт, після вивозу товарів знову за кордон перетворюється у ввіз набагато більшої кількості грошей, ніж та, що була в свій час вивезена".

Пізній меркантилізм у Франції - **Антуан де Монкретьєн**
(1575-1622 рр.). Французький дворянин.

- *Головний твір:* "Трактат політичної економії, присвячений королю і королеві Франції". *Основні ідеї:*
1) запропонував назву економічної науки – "політична економія"; 2) змістом політекономії вважав вчення про державне господарство і державну політику, яку повинна провадити влада з метою зростання багатства країни; 3) основними напрямками економічної політики вважав: розширення зовнішньої торгівлі, особливо вивозу промислових виробів; установлення високих митних ставок на імпорт; державна підтримка мануфактурного виробництва; установлення монопольного становища французьких купців на внутрішньому ринку країни

Пізній меркантилізм у Франції – Жан - Батіст Кольбер 1619-1693 р.р. (міністр фінансів)

Пізній меркантилізм в Італії - **Антоніо Серра**.

- *Головний твір:* "Короткий трактат про причини, які можуть привести до достатньої кількості золота та срібла в країнах, що не мають родовищ, стосовно Неаполітанського королівства".
- *Основні ідеї:*
- 1) теорія торговельного балансу;
- 2) засуджує заборону вивезення грошей і регламентацію їхнього обігу;
- 3) зосереджує увагу на вивченні причин недостатньої кількості грошей у Неаполі і з'ясовує, що в зовнішній торгівлі країни переважає імпорту;
- 4) для виправлення ситуації рекомендує: більш активніше розробляти золоті та срібні родовища; вивозити надлишки товарів і прагнути переваги експорту над імпортом; розвивати ремісництво та винахідливість населення.

4 питання

- Економічні ідеї в Україні у 17-18 ст.

Економічний розвиток Запорізької Січі

- В середині 16 ст. в Нижньому Подніпров'ї українські козаки заснували Запорізьку Січ, яка стала праосновою нової української держави. На цих землях формувалося козацьке землеволодіння. Селяни були вольними. Основною формою землеволодіння середнього козака був хутір. Багаті козаки, окрім землеробства і скотарства, займалися різним промислом, ремеслом.
- Наступ феодалів на права селян зумовив посилення національно-визвольної боротьби українського народу. Обмеження і переслідування торкнулися і українського козацтва. У 1638 році польський сейм затвердив "Ординацію", яка передбачала знищення козацтва як прошарку. Всі козаки, за винятком 6000 реєстрових, перетворювалися на кріпосних.
- У 1648 році гетьманом Запорізького війська був обраний Богдан Хмельницький. Перемога у визвольній війні (1648-1654 роки) над польсько-шляхетськими арміями і звільнення значної території України мали великі соціально-економічні наслідки.
- Були знищені крупні латифундії магнатів, селяни відмовилися від виконання частини повинностей, частина землі польської шляхти перейшла в руки кріпосних, які могли її успадковувати, продавати, дарувати. Селяни і городяни дістали можливість переходити в козацький стан, який отримав привілеї і особливі права (звільнення від податків, право на володіння землею, підкорення особливим юридичним нормам). Перетворилася на особливий стан козацька старшина, яка прагнула закріпити за собою земельні володіння і отримати промислові підприємства.

Економічні погляди Б.Хмельницького (1595-1657 рр.).

Гетьман, видатний державний діяч, фундатор Української Козацької Держави.

За часів Б.Хмельницького:

- 1) створено нову провідну верству – козацьку старшину /згодом, у XVIIIст. вона перетворилася на українську шляхту, а у XIXст. – на українське дворянство/;
- 2) припинене негайне відмежування козаків від селян;
- 3) звільнено від кріпосної залежності селян, які створили нову соціальну верству – посполиті військові сили. Після війни від влади феодалів звільнилося міщанство;
- 4) міста отримали право на самоуправління, зросла їх роль як центрів ремесла і торгівлі;
- 5) реалізовано заходи щодо розвитку промислової мануфактури, охорони міських ремесел, їх цехової організації;
- 6) видавалися укази й універсали про охорону купецьких прав, що сприяло розвитку внутрішньої торгівлі;
- 7) зміцнювалися зв'язки з іншими країнами /іноземні купці звільнювалися від сплати ввізних і вивізних мит, одержували інші пільги, укладались довгострокові торговельні угоди/;
- 8) державна влада активно втручалася у господарське життя.

Така політики об'єктивно сприяла поживленню економічного життя країни, розвитку товарно-грошових відносин, процесу первинного нагромадження капіталу.